

Ольга Мусияченко

**МЕСТО МУЗЫКИ В ПОВСЕДНЕВНОЙ ЖИЗНИ КИЕВСКОЙ ИНТЕЛЛИГЕНЦИИ
ВТОРОЙ ПОЛОВИНЫ XIX – НАЧАЛА XX ВЕКА
(ПО МАТЕРИАЛАМ ДНЕВНИКА А. Ф. КИСТЯКОВСКОГО)**

В статье рассматриваются перспективы использования документов личного происхождения для изучения места музыки в повседневной жизни киевской интеллигенции второй половины XIX в. Внимание обращено на повседневную жизнь киевлян, которые не занимались музыкой профессионально. Как пример используются материалы дневника А. Ф. Кистяковского, выдающегося юриста, общественного деятеля, профессора кафедры уголовного права и судопроизводства университета Св. Владимира. Для иллюстрации также приводятся примеры музыкальной жизни киевлян из воспоминаний других представителей киевской интеллигенции.

Ключевые слова: дневник, А.Ф. Кистяковский, воспоминания, повседневная жизнь, киевская интеллигенция.

Olga Musiyachenko

**THE PLACE OF MUSIC IN EVERYDAY LIFE OF KYIV INTELLIGENTSIA IN THE
SECOND HALF OF THE XIX – AT THE BEGINNING OF THE XX CENTURY
(BASED ON THE PERSONAL DIARY OF ALEXSANDER KISTYAKIVSKYI)**

The article studies the perspective of using sources of personal origin for researching the role music played in everyday life of intelligentsia – middle class citizens in Kyiv in the second half of XIX century – at the beginning of the XX century. The study is focused on everyday life of citizens of Kyiv who were not involved in music professionally. It is primary based on the personal diary of Alexander Kistyakovskiy, a distinguished legal expert, civil activist, professor of the Department of Criminal Law and Judicial Procedure at St. Volodymyr University. Scenes of music life presented in memoirs of Sofia Rusova and Sofia Tobilevych are used as illustrations.

Key words: personal diary, Alexander Kistyakovskiy, memoirs, everyday life, middle class citizens in Kyiv – intelligentsia.

УДК 94(477) «1648/179» + 908

Павло Токаленко

**ФОРМУВАННЯ «ВНУТРІШНЬОГО ВОРОГА»
НА ШПАЛЬТАХ ХЕРСОНСЬКОЇ ГУБЕРНСЬКОЇ ПРЕСИ У 1905 Р.**

У цій статті розглядається процес поступового формування образу «внутрішнього ворога» на шпальтах офіційної преси, зокрема «Херсонские губернские ведомости». Особлива увага приділяється державній підтримці антиєврейської пропагандистської кампанії на Півдні України. Автор намагається частково розкрити роль єврейської громади у революційному русі, як активної з одного боку, і безправної з іншого, частини населення Російської імперії. Підкреслюється абсурдність обґрунтування «внутрішніх зговорів» окремої нації у державі з академічного боку.

Ключові слова: євреї, «внутрішній ворог», Херсонська губернія, Одеса, Південь України.

Перша російська революція, незважаючи на офіційну термінологію, має полікультурний характер з ознаками національно-визвольної боротьби народів Російської імперії за майбутню долю в історичному просторі. Полікультурність революції можна пояснити етнічними особливостями російських територій, рівнем культурного розвитку, політичною свідомістю, боротьбою за право вільно співіснувати з іншими націями, мати власну державу. Але як тоді пояснити активну участь єврейського населення в революційних подіях, представників народу, який на початку XX століття не мав власної держави? На той час єврейське суспільство лише мріяло про відновлення історичної справедливості, спираючись на глибокі історичні та духовні мотиви. Дуже ймовірно, що саме активна участь євреїв у революційних процесах, особливо з соціал-демократичних позицій, сформувала з них образ «внутрішнього ворога» царського режиму, інтелектуальну концентрацію сил, проти якої була направлена вся міць монархічної антиєврейської пропаганди на загальнодержавному рівні.

Інтерес до єврейської спільноти, звичайно, не був пов'язаний саме з подіями Першої російської революції, він виник значно раніше. Одним з перших дослідників єврейської історії був І. Оршанський, який ставив за мету досягти справедливого ставлення до єврейського населення.

Його праці «Евреи России» (1872 р.) та «Русское законодательство о евреях» (1877 р.) були першими спробами проаналізувати становище єврейської громади.

Серед сучасних російських дослідників слід відзначити М. Савіних з його дослідженням законодавчої політики російського самодержавства по відношенню до єврейського народу в другій половині XIX – початку XX ст. В. Бабінцев дослідив місце єврейського народу з соціально-філософських позицій, які сформувалися в Російській імперії на межі XIX та XX століть. Політичний аспект ролі євреїв під час Першої російської революції вивчав Г. Кузнєцов. Про вплив на політику імперського уряду, який неможливо уявити без конфлікту культур у російському суспільстві між євреями та росіянами, наголошувала Т. Шукшина, вважаючи його предтечею жорстоких єврейських погромів на початку XX ст.

Інший культурний аспект дослідив український історик В. Гончаров, який вивчав не тільки зовнішні прояви діяльності євреїв, що були сформовані під тиском офіційної ідеології, але й зробив спробу виявити внутрішню наповненість цієї діяльності (зміни у вихованні та освіті), зумовленої впливом релігійних чинників та історичних традицій у межах Південно-Східної України 1861–1917 рр.

Ближче до південного регіону було дослідження В. Щукіна про становище єврейського населення в Херсонській губернії в XIX – на початку XX ст. Економічний аспект на матеріалах Херсонської губернії вивчав А. Павлюк, культурологічну площину, у межах одного міста, дослідив В. Андреев у праці «Національний розвиток єврейського населення міста Херсона».

Публіцистичні джерела як зброя царської пропаганди на півдні Російської імперії і досі залишаються не розкритим питанням у повному обсязі. П. Стрельський (справжнє ім'я Лавров Владимир Степанович) у своїй книзі «Партії і революція 1905 року» підкреслював особливу роль газет «Московських ведомостей» та «Нового времени» у формуванні антиліберальних позицій у суспільстві. «Губернські відомості» всіх губерній, на його думку, лише дублювали офіційну точку зору реакційних «Російських зборів» [1, с. 54]. «Херсонские губернские ведомости» не були виключенням, і поступове формування «внутрішнього ворога» набуло форм постійного інтелектуально-виробничого процесу.

Звичайно, не всі періодичні видання висвітлювали офіційну позицію влади, багато з них залишалося на соціал-демократичних позиціях і в більшості випадків були нелегальними, інші ж трималися центристських позицій, підкреслювали особливу роль молоді буржуазії у майбутньому Російської імперії, плекали надії на поміркований перехід до конституційної монархії. Існувала й аполітична преса комерційного характеру, але більшість легальних газет і журналів відстоювало самодержавну позицію, міцно трималися на монархічній платформі й належним чином фінансувалися державою або великими місцевими землевласниками.

Процес формування в читача образу «внутрішнього ворога» розпочинається відразу після подій «Кривавої неділі», коли розстріляно багатотисячну мирну демонстрацію робітників у Санкт-Петербурзі, що направлялись з петицією до царя, у якій містилося прохання поліпшити умови їхнього життя.

Владі було відомо, що більша частина єврейського населення негативно ставилася до монархічного ладу та дуже часто брала активну участь в антиурядових виступах. Так, губерньська преса писала, що 19 січня о 10 годині ранку в центрі міста Одеси, неподалік від будинку поліції, відбувся замах на життя поліцмейстера, підполковника Головіна. Коли його екіпаж проїжджав на поліцейському майдані невідомий, пропустивши екіпаж, вистрелив – куля потрапила Головіну в праву лопатку. Злочинець намагався зникнути, але був затриманий, його особу не було встановлено [2, с. 1]. Лише згодом вдалося з'ясувати, що це був 20-річний єврей Сруль Бурак, який відмовився давати свідчення. При особистому обшуку були знайдені брошури антиурядового змісту [2, с. 2].

Враховуючи те, що напад євреїв на представників влади був непоодиноким явищем, сформувалося стійке відношення до всієї єврейської спільноти як до неблагонадійного, у політичному сенсі, революційного елемента. Розпочинається антиєврейська кампанія з таємних вказівок влади про встановлення нагляду за єврейською громадою. Миколаївський градоначальник 2 жовтня 1905 р., враховуючи те, що вночі з 1 на 2 жовтня відбулася демонстрація євреїв у синагозі на вулиці Чернігівській, видав наказ про таємний нагляд за всіма синагогами в місті [3, арк. 178].

Активізація антиєврейських настроїв в офіційній губерньській пресі розпочинається з усвідомлення революційного процесу, спроби знайти зрозумілі причини. Важко звинувачувати в заворушеннях селян чи робітників, які не змогли б діяти самостійно, без функціонального керівництва та організації. Виникає логічний висновок, що масові заворушення – це спланована, заздалегідь підготовлена акція, у якій єврейське населення відіграло як пасивну, так і активну роль.

Безумовно, антиєврейські настрої були наслідком офіційної пропаганди, яка у свою чергу, в умовах революції, сформувала чорносотенний рух, пов'язаний з масовими єврейськими погромами. Листівки, на кшталт, «Геть жидів. Хай живе Російський наш Цар» стали розповсюдженням явищем [4, арк. 9].

Єврейські погроми та «особливе ставлення» до єврейської громади стало предметом обговорення на шпальтах губернських періодичних видань. Офіційний періодичний орган Херсонської губернії «Херсонские губернские ведомости» розвіював чутки, детально коментуючи події, пов'язані з утисками євреїв. У 128 номері газети за 16 листопада 1905 р. редакція, об'єктивно розібравшись у ситуації, намагалася прокоментувати чутки про євреїв, яких викинули в море з пароплаву «Ізмаїл» на шляху до Одеси.

Згідно з інформацією, яка з'явилася в закордонній пресі, і природу, якої встановити майже неможливо, частина євреїв залишилася на пароплаві, сплативши «контрибуцію». Губернські відомості пояснюють, що насправді вони прибули до Одеси без будь-яких проблем, де до них приєдналися місцеві євреї, об'єднавшись вони відмовилися зійти з пароплава та вимагали негайно вийти в море (рятуючись від єврейського погрому). Внаслідок їхніх вимог, екіпаж пароплаву здійняв бунт, але їм було запропоновано додаткову плату. Матроси разом з капітаном прийняли таку умову. Однак, пароплав простояв на рейді ще два дні, щоб виконати вимогу іншої групи євреїв, яка не погодилася залишати Одесу [5, с. 2].

Наслідки єврейських погромів та заворушень в Одесі були відомі далеко за межами Російської імперії. Німецька газета «Berliner Tageblatt» відзначала, що місто було спустошене: «Все чим жило півмільйонне населення знищено за декілька днів. Збитки від торгівлі оцінені в 40 млн крб. Але ця сума не остаточна і вона буде набагато більшою, якщо врахувати, що Одеса жила виключно торгівлею, особливо хлібною. Гавань спалена. На декілька місяців торгівлю призупинено. Разом з Одесою зруйновано багато міст Південної Росії» [6, с. 4].

Найбільшого розголосу в офіційній губернській пресі набуло повстання на броненосці «Потьомкін» та роль євреїв у цій події, як членів Південно-Руської революційної партії, так і румунів єврейського походження. Насамперед, згадали спробу провести антиурядову акцію на підтримку «Потьомкіна» в Одесі, під час якої 14 чоловік було затримано [7, с. 1] та опублікували свідчення одного з матросів, захопленого ескадрою А.Х.Крігера, який розповідав про присутність на броненосці членів Південно-Руської революційної партії [8, с. 4]. Стало відомо, що ватажок матросів Матюшенко розділив між матросами 5 тис. крб., а 700 тис. крб. захоплені революційним комітетом [6, с. 4].

Російський мандрівник Лендер стверджував, що де б тільки не з'являться матроси з «Потьомкіна», там обов'язково можна побачити євреїв. На кожного руського «потьомкінця» знаходились свої три євреї, вони демонстративно засідали в ресторанах. Він згадував групу невідомих людей з броненосця, серед яких найпомітнішою була інтелігентна особа з бородою та намагався з'ясувати роль жінок на «Потьомкіні» [9, с. 2].

В Одесі, після подій пов'язаних з броненосцем «Потьомкін», владна реакція набула величезних масштабів. Тюрми були переповнені. Поліція та чорносотенники активно агітували за єврейський погром. На розі вулиць Колонтаєвської і Тираспольської, чорносотенники разом з поліцією били всіх євреїв, які опинялися в полі їхнього зору, двох з них забили до смерті. Побиття припинив німецький фабрикант, заявивши, що буде скаржитись консулу про неможливість спокійно пересуватися і навіть буде вимагати охорону [10, с. 236].

18–21 жовтня 1905 р. в Одесі, переодягнені поліцейські разом з чорносотенниками нападали на робітників, представників інтелігенції та студентів. Підпалювали будинки, магазини, грабували майно. Між ними та загонами робочої самооборони відбувалися сутички [11, с. 90]. «Чорна сотня» використовувала «Урядові звернення» як матеріал для агітацій, розраховуючи таким чином на організацію єврейських погромів [10, с. 236].

Губернська влада була проінформована станом справ і могла надавати об'єктивну оцінку не тільки подіям, а й діяльності окремих категорій населення. Свідомо чи несвідомо влада звертала велику увагу на соціальну психологію окремих категорій населення та, в основному, правильно передбачала напрямки розвитку подій [12, с.40]. Відчувалася потужна підтримка в організації антиєврейських настроїв та потурання єврейським погромам. Одеські погромники знаходились під особистою опікою губернатора. Відомо, що коли секретар одеського «Союзу Октябристов» Кахов був заарештований за розповсюдження прокламацій, які призивали до єврейських погромів, то через деякий час після особистої розмови Кахова з губернатором по телефону, він був негайно звільнений [13, с.63].

Заява Нижегородського губернатора Павла-Симона Унтенбергера на шпальтах газети «Херсонские губернские ведомости» про те, що в місті розповсюджуються чутки, нібито напад робітників на демонстрантів не тільки схвалювався владою, ще й був організований поліцією, яка за це заплатила гроші, ставив під сумнів всю репутацію жандармського апарату [14, с. 4]. У свою чергу, Херсонський губернатор Левашов В. А. у циркулярному повідомленні до поліцмейстерів Херсонської губернії зазначав, що до нього у великій кількості надходять скарги про слабку діяльність поліції під час антиєврейських погромів. У деяких випадках поліцію звинувачують в

організації безладів. У своєму зверненні він підкреслив, що такі дії є злочинні та закликав розпочати розслідування відносно осіб, які підозрюються в потуранні масовим безладом під час несення служби. У разі виявлення, їх звільняти або, при наявності ускладнюючих обставин, обов'язково притягувати до кримінальної відповідальності [15, арк. 55].

Все-таки, відкрита антиєврейська позиція влади була небезпечною і для самої влади. Антиєврейські погроми могли обернутись і проти осіб, які брали в них участь, організовували чи керували цим процесом. Щоб відвернути від себе увагу та не дати соціальному безладу перейти в повний хаос, канцелярія миколаївського градоначальника підготувала проект звернення до місцевих мешканців. У ньому згадали про «невідомий елемент», який останнім часом закликав усіх «руських людей» до єврейського побиття. Прикриваючись ім'ям Російського імператора, закликали до спокою все християнське населення, нагадували, що кожен, хто агітує вчиняти насилля однієї частини населення над іншою, здійснює злочин. Також наголосили на тому, що насправді імператору байдуже до якої національності належить спільнота, чи яку віру вона сповідує, до всіх монарх має рівне відношення [16, арк. 6]. Херсонський губернатор М. Малаєв наголошував: «Ми не в змозі закривати очі, та не бачити, що відбувається навколо нас. Єврейська спільнота найбільш пригнічена серед усіх народів. Ми повинні боятися себе, а не їх» [13, с. 62].

Апогеем цієї «особливої позиції» стосовно єврейства, можна назвати приховану спробу поєднати «внутрішнього» та зовнішнього ворога Російської імперії. Основна теза – японці мають єврейське походження. Авторство цієї «нової етнологічної теорії» приписується західним науковцям. Її обґрунтування можна прочитати в Лондонській «St. James Gazette», де зазначалося, що одна з гілок єврейського народу проникла на Японські острови з Індії, через Азію та багато інших прикладів близькості між єврейськими та японськими традиціями. Знайдено навіть лінгвістичну близькість двох різних культур [17, с. 4]. Це яскравий приклад потужної антисемітської ідеологічної кампанії. Свідчення того, що навіть з академічного боку в Російській імперії існувала прихована спроба обґрунтувати причини внутрішніх негараздів, пошуки «ворогів», спробою поєднати те, що суперечить логіці.

Важко повноцінно зрозуміти мету чи наслідки антиєврейської імперської політики, не знаючи мотивів, на які спиралося самодержавство, але роль губернської преси у формуванні «внутрішнього ворога» та контролю за ним в Росії, була досить відчутна. Наприклад відомо, що Міністерство внутрішніх справ пропонувало обмежити діяльність єврейської освітньої громади в Росії та встановити повний контроль за обранням членів комітету та офіційних зібрань [7, с. 1].

Безумовно, єврейське населення Півдня України брало активну участь в подіях 1905 р. Але строката національна ідентичність революціонерів, напевно, не дає змогу констатувати, що саме єврейське населення було тим «двигуном» народних мас. Самодержавний уряд, в умовах російсько-японської війни, намагаючись дати народу «випустити пару», знайшов у єврейській спільноті «внутрішнього ворога», а губернська преса була одним з інструментів царської прихованої пропаганди насилля, незважаючи навіть на те, що значна частина єврейського населення трималася проурядових позицій.

Полікультурний характер революції ближче до істини, ніж теорія антидержавної таємної змови окремих етнічних груп. Враховуючи особливості культурного розвитку Російської імперії в умовах самодержавства, можна зауважити, що природа історичних подій багатовекторна, іншими словами – це справжній «казан» ідеологічних рецептів виходу з кризи, де освіченість та погляди індивіда разом з невирішеними економічними проблемами держави, зокрема аграрним питанням, і були справжнім двигуном революційних подій.

Список використаних джерел

1. Стрельський П. Партии и Революции 1905 года / П. Стрельский. – СПб., 1906. – 96 с.
2. Херсонские губернские ведомости. – 21 января. – 1905. – №9. – С.1, 2.
3. Держархів Миколаївської обл., ф-р. 442, оп. 1, спр. 28.
4. Держархів Миколаївської обл., ф-р. 229, оп. 4, спр. 158.
5. Херсонские губернские ведомости. – 16 ноября. – 1905. – № 128. – С. 2.
6. Херсонские губернские ведомости. – 06 июля. – 1905. – № 78. – С.4.
7. Херсонские губернские ведомости. – 01 июля. – 1905. – № 76. – С. 1.
8. Херсонские губернские ведомости. – 04 июля. – 1905. – № 77. – С.4.
9. Херсонские губернские ведомости. – 25 июля. – 1905. – №86. – С.2.
10. Революция 1905–1907 на Украине. – К., 1955. – Т. 2. – Ч.1. – 939 с.
11. Хроника революционных событий на Одессине в годы Первой русской революции. 1905–1907. – Одесса, 1976. – 207 с.
12. Швидько Г. К. До питання про достовірність джерел офіційного походження з історії революційного руху (на матеріалах Катеринославщини) / Г.К.Швидько. Тезиси докладов и сообщений республиканской научной конференции [Первая Российская революция 1905–1907 гг. в свете нового исторического мышления], 18–20 декабря 1990 Горловка. – Т.1. – 149 с.
13. Уоллинг В. Е. Послание России (Истинное значение русской революции) / В. Е. Уоллинг. – Berlin. – 1910. – 407 с.
14. Херсонские губернские ведомости. – 22 июля. – 1905. – №85. – С.4.
15. Держархів Херсонської обл., ф-р. 1, оп. 1, спр. 60.
16. Держархів Миколаївської обл., ф-р. 229, оп. 4, спр. 158.
17. Херсонские губернские ведомости. – 11 мая. – 1905. – № 54. – С. 4.

Павел Токаленко**ФОРМИРОВАНИЕ «ВНУТРЕННЕГО ВРАГА» НА СТРАНИЦАХ
ХЕРСОНСКОЙ ГУБЕРНСКОЙ ПЕЧАТИ В 1905 ГОДУ**

В этой статье рассматривается процесс постепенного формирования образа «внутреннего врага» на страницах официальной прессы, в частности «Херсонских губернских ведомостях». Особое внимание уделяется государственной поддержке антиеврейской пропагандистской кампании на юге Украины. Автор пытается частично раскрыть роль еврейской общины в революционном движении, как активной с одной стороны, и бесправной с другой, части населения Российской империи. Подчеркивается абсурдность обоснования «внутренних заговоров» отдельной нации в государстве с академической стороны.

Ключевые слова: Евреи, «внутренний враг», Херсонская губерния, Одесса, Юг Украины

Pavlo Tokalenko**FORMATION OF THE «INTERNAL ENEMY» ON THE PAGES OF KHERSON
PROVINCIAL PRESS IN 1905**

This article are focused on the process of gradually forming image of «the internal enemy» in the official press including «Kherson Guberniya's News». Particular attention is paid to the state support anti-Jewish propaganda campaign in southern Ukraine. The author tries to reveal partially the role of the Jewish community in the revolutionary movement as active on the one hand, and without rights on the other, the population of the Russian Empire. From academic side emphasize the absurdity of justification «internal conspiracy» separate nation in the state.

Key words: Jews, «internal enemy», Kherson province, Odessa, South of Ukraine.

УДК 94:070.13«1905–1914»:329.73(477)«XX»**Наталія Олешко****УКРАЇНЬСЬКА НАДДНІПРЯНСЬКА ПРЕСА (1905–1914 РР.) ЯК ДЖЕРЕЛЬНА
БАЗА З ДОСЛІДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОГО РУХУ
В ГАЛИЧИНІ НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.**

Розглянуто українську пресу Наддніпрянської України як одно з пріоритетних джерел дослідження українського національно-визвольного руху в Галичині на початку ХХ ст. Окреслено основні функції преси, її роль у фіксації, аналізі, пропаганді та визначенні актуальних питань і проблем українського національного руху в Галичині. Визначено найбільш змістовні пресові видання, що висвітлювали вирішення національного питання.

Ключові слова: українська наддніпрянська преса, український національно-визвольний рух, Наддніпрянська Україна, Галичина, національне питання.

Проводячи історичні паралелі початку ХХ – та початку ХХІ ст. можна простежити певну аналогію. Нажаль і сьогодні залишаються актуальними проблеми відстоювання національних інтересів та вирішення національного питання, зокрема у засобах масової інформації. Зважаючи на те, що на початку ХХ ст. преса, зокрема українська наддніпрянська, була основним засобом масової інформації та відігравала провідну роль у формуванні громадської думки, національної свідомості та захисті й реалізації національних ідей, слід більше приділяти уваги значенню та ролі української преси.

Мета статті полягає у дослідженні української наддніпрянської преси початку як досить вагомої джерельної бази щодо висвітлення та аналізу подій українського національно-визвольного руху в Галичині на початку ХХ ст.

Для досягнення мети автор розглянув і проаналізував друковані матеріали української преси Наддніпрянської України 1905–1914 рр.

Пріоритетну джерельну вартість становлять періодичні україномовні та російськомовні українські видання, що виходили упродовж 1905–1914 рр. у Наддніпрянській Україні. Серед них газети: «Порада», «Хлібороб», «Рада», «Світова Зірниця», «Сніп», «Маяк», «Дніпрові хвилі»; журнали: «Літературно-науковий вісник», «Рідний край», «Україна», «Світло». Для більш поглибленого вивчення нашого питання було досліджено друковані матеріали російськомовного українського журналу «Украинская жизнь», що виходив у Москві.

З огляду на висвітлення нашого питання, найбільш інформативно змістовними є газети «Рада», «Сніп» і журнали «Літературно-науковий вісник» та «Украинская жизнь». Слід зауважити,